

«ВИПРОБУВАННЯ МИЛОСЕРДЯМ»: ГРОМАДСЬКА ПІДТРИМКА ДІЯЛЬНОСТІ РОСІЙСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

доктор історичних наук, професор Ореховський В. О.

Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, Україна, м. Чернівці

***Abstract.** In the article, on vast actual material, the question of public support of activity of one of the most considerable eleemosynary organizations of the Russian empire - Russian society of Red Cross is investigated. An author marks that such help got distribution in: 1) kind considerable money and material offerings from all layers of population, that entered cash desk of Society; to 2) direct activities after the giving of professional help to military.*

***Keywords:** the Russian empire, First World War, Russian society of Red Cross, medicine, charity.*

Вступ. Перша світова війна становить собою один із найбільш трагічних і переломних періодів у світовій історії початку ХХ ст. Наслідками цього збройного конфлікту стали мільйони загиблих, поранених та скалічених; руйнація європейського господарства; революції та утворення нових держав.

Тема війни 1914-1918 рр. ніколи не втрачала своєї актуальності. Однак, серед багатьох її аспектів є один, що не знайшов адекватного відображення у вчених-істориків. Цим аспектом стала організація медичної допомоги на фронтах та у тилу діючої армії. І тут, одну з ключових ролей відіграло Російське товариство Червоного Хреста (РТЧХ) – громадська організація, що передбачала надання допомоги пораненим, хворим та калікам. Саме його діяльність надала значної допомоги державній військовій медицині. Однак, вирішення цілої низки складних та різнопланових завдань, що повстали перед Товариством із початком воєнних дій, неможливо було би здійснити без широкої громадської підтримки.

Аналіз останніх досліджень. Значущість подій 1914-1918 рр. привертала і привертають і будуть привертати до себе увагу істориків. Однак, незважаючи на широкий спектр документів, що висвітлюють політичну, військову, економічну складові цієї кампанії, історіографія ряду проблем «Великої війни» є досить обмеженою. Однією із таких «білих плям» є проблема громадської підтримки діяльності громадських благодійних організацій імперії.

Серед робіт, що з'явилися тут в останні роки слід відмітити монографію українського історика О.М. Доніка «Родина Терещенків в історії доброчинності» [7]. Ґрунтовно досліджуючи різні напрями багатогранної діяльності представників цієї відомої родини, автор особливу увагу приділяє висвітленню їхньої діяльності як «фундаторів і покровителів закладів соціального захисту і охорони здоров'я».

У роботі російської дослідниці І.Б.Белової «Перша світова війна і російська провінція. 1914 - лютий 1917 г». розглянуто «...вклад російської провінції в процес перебудови усіх сторін життя країни на військовий лад, що забезпечив успішне ведення війни як на Східному фронті, так і на фронтах союзників»[2, с.4].

Безпосередньо вивченню добродійності в період Першої світової війни присвячено дисертаційне дослідження Г.М. Грицаєвої. У роботі автором була здійснена спробу розглянути організаційні форми і особливості досвіду допомоги потерпілим від війни 1914-1917 рр. в Росії. Основою джерельної бази дисертації стала діловодна документація Головного Управління (ГУ) РТЧХ. Головну увагу дослідниця звертає на значну роль жінок імператорської родини у благодійній діяльності [4].

Кандидатська дисертація Н.І.Загребельної «Громадські гуманітарні організації в Україні в роки Першої світової війни» стала цікавою працею, в якій авторка детально розглянула організаційну будову і напрямки роботи таких провідних загальноросійських організацій, як Всеросійський Земський Союз та Всеросійський Союз Міст, Тетянинський комітет та ін. [9].

Свідченням зростання інтересу до згаданої проблеми став ряд статей, що з'явилися у науковій періодиці. З подібних досліджень варто відмітити роботи О.М. Доніка [6], Л. Г. Полякової [20], Ж.В. Тітовської [26] та ін.

Проте, ще багато питань історії Російського Червоного Хреста продовжує залишатися поза увагою вчених. Висвітлення їх є одним з важливих завдань історичної науки. Все це і визначило **актуальність теми**, обраної автором статті.

Метою даної публікації стало розкриття та характеристика основних форм громадської підтримки діяльності Російського товариства Червоного Хреста у 1914-1918 рр.

Виклад основного матеріалу. Патріотичний підйом, що охопив Росію з самого початку війни, став у пригоді хворим і пораненим завдяки забезпеченню фронту теплими речами, відкриттям госпіталів та санітарних поїздів. «Тисячі людей безкорисно віддавали свою працю і свої кошти на блага справу. Лазарети і санітарні поїзди обладнувалися членами імператорської фамілії, різними громадськими організаціями та приватними особами», - писав у своїх спогадах генерал-губернатор прибалтійських губерній П.Г.Курлов [12, с.183]. Про подібні настрої на початку війни повідомляє генерал-квартирмейстер при Верховному головнокомандуючому Ю.М.Данілов, вказуючи, що «Санітарна справа була єдиною, до якої були «допущені» громадські сили на початку війни» [5, с.80].

Вже в перші дні війни російське суспільство дало зрозуміти, що воно не байдуже до потреб своєї армії. Майже на кожному засіданні ГУ РТЧХ йшла мова про бажання якої-небудь державної

організації або приватної особи взяти на себе утримання того чи іншого закладу Червоного Хреста.

Вже 28 липня 1914 р. надійшла пропозиція від членів Державної Думи про сформування і утримання за їх рахунок госпіталю [27, арк. 67]. 30 червня 1914 р. чиновники Головного Тюремного Управління сповістили про своє бажання утримувати лазарет на 50 ліжок. Прохання було задоволене і етапному лазарету Єлизаветинської общини першої черги на 50 ліжок було присвоєно найменування: «Лазарет чинів тюремного відомства» [27, арк. 85]. На фронтах працювали госпіталі і лазарети, сформовані і утримувані на кошти вчителів, адвокатів, страхових агентів.

Для надання допомоги пораненим у центрі і на околицях країни створювались численні комітети, які на благодійних засадах збирали значні фінансові кошти.

8 серпня 1914 р. «Чорноморська газета» повідомила, що принц О.П. Ольденбурзький надав курорт Гагри Червоному Хресту. «На перших порах, - відмічав журналіст газети, - там може розміститися 500 хворих, а в подальшому курорт буде пристосований для 4 тис. чоловік» [20, с.43].

Керівництво місцевими комітетами Червоного Хреста здійснювали, як правило, дружини перших осіб регіонів. Прикладом може слугувати місто Новоросійськ, де головою було обрано дружину губернатора - Л. Барановську. 17 серпня 1914 р. вона звернулася із закликом до жителів Чорноморської губернії: «У важкий час, який ми переживаємо, російський народ показав усю свою могутність, усю велич своєї душі. Забуті особисті інтереси, полишене усе дріб'язкове, буденне, забутий розбрат.

Об'єднаємося ж усе, від малого до старого, під одним білим прапором Червоного Хреста – символом світу і любові.

Організуємо на Узбережжі лазарети для поранених, облаштуємо їх усім необхідним, і за наших дивних кліматичних умов і південного сонця, оточені нашим піклуванням, турботою і любов'ю, наші поранені з Божою допомогою швидко видужуватимуть...» [20, с.43].

Одним з найбільш яскравих прикладів приватної доброчинності стала діяльність української родини промисловців і землевласників Терещенків. На її кошти утримувались чисельні лікувальні заклади, здійснювалися значні пожертвування на користь жертв бойових дій. Наприкінці 1915 р. з 96 госпіталів, які діяли у Києві – 6 утримувались коштами цієї родини. Михайло Іванович Терещенко, як уповноважений Російського Червоного Хреста організував госпіталі у тилу Південно- Західного фронту, завідував польовим складом РТЧХ, що був розташований у Києві. Ольга Миколаївна заснувала лазарет-притулок на 20 осіб та взуттєву майстерню для фронтовиків-інвалідів. Надія Володимирівна очолювала місцеве відділення комісії зі збору пожертвувань Всеросійського Земського Союзу. За ініціативи її доньки Н.Ф.Уварової та доктора медицини М.Кисилевича у кінці жовтня 1915 р. була відкрита «Майстерня по виготовленню шприців, голок та медичних термометрів ім. Ф.А. Терещенка для потреб армії й лазаретів» (за короткий час тут було виготовлено майже 11 тис голок та 500 термометрів). Варвара Миколаївна Ханенко, зі свого боку, надала кошти на організацію курсів по догляду за хворими й пораненими в лазаретах, що підпорядковувалися Київському губернському комітету Всеросійського Земського Союзу [6, с.62-63].

Багато дружин іменитих сановників, промисловців і підприємців також висловили бажання внести свій посильний внесок у справу допомоги пораненим і хворим. Графиня М.І Вітте відкрила у місті Біаріцце госпіталь на 19 ліжок. Госпіталь був прийнятний до складу закладів Червоного Хреста і йому було присвоєне ім'я сина імператора - Олексія Миколайовича (присвоєння імен осіб імператорської родини вважалося високою заслугою і знаком особливої прихильності) [23, арк. 68]. Дружина колишнього міністра закордонних справ, російського посла у Парижі М.П.Ізвольська також вирішила організувати госпіталь для поранених французьких солдат та офіцерів. На ці потреби ГУ РТЧХ відпустило їй 25 тис. крб.[27, арк. 92-92 зв].

Із приватних лазаретів деякі відзначалися надзвичайним багатством як за своїм укладом, так і за підбором персоналу. Таких лазаретів, що відповідали за своїм рівнем добре обладнаним хірургічним лікарням було, однак, небагато. Крім великих, на приватні кошти влаштовувалися і величезна кількість дрібних лазаретів на 5-10 ліжок. «Між ними є дуже мило обставлені, цілком забезпечені хірургічною допомогою, але є дуже багато таких, які придатні для лікування тільки легких хворих, за якими доводиться мати постійний нагляд для уникнення яких-небудь великих упущень», - писав у своєму звіті завідуючий медичною частиною Північного району РТЧХ професор Г.Ф.Цейдлер. Далі він продовжує: «Такі лазарети, треба

визнати, ми не особливо охоче приймали в наше ведення, але, з іншого боку, вони, беручи загалом, все-таки дають відому кількість ліжок, і, головне, жаль було відмовляти жертвувателям, бачачи щире, іноді пристрасне бажання прийти посильними засобами на допомогу пораненому воїнові. Не винні ж вони, що не розуміють, що крім любові і пристойної їжі потребується ще дуже багато; і перев'язочна, і щоденне відвідування лікаря, і догляд, і чергування професійних сестер і т.д.» [11, с.20].

Про масштаби приватної допомоги свідчать цифри, які були приведені на загальних зборах РТЧХ від 21 вересня 1914 року. Вже після перших двох місяців війни на кошти приватних осіб утримувалося: в Північно-Західному районі – 6 тис., а у Південно-Західному – 12 тис. госпітальних місць [30, арк. 247 зв].

Крім «участі коштами», була надзвичайно широко популярна і «участь справою». Вже в кінці 1914 року Товариство стало відчувати нестачу в лікарях і медичних сестрах. Основною причиною цього, як вказувалося у звіті РТЧХ за 1914 рік «...виявилось цілком несподівана для всього цивілізованого світу наруга ворога, головним чином німців, над святою емблемою Червоного Хреста і повна зневага до постанов Женевської конвенції. І самим жахливим було те, що ця наруга і зневага виявилась не тільки не випадковим явищем, завжди можливим на полі бою, а планомірною системою ведення війни. Перев'язочні пункти, поїзди, транспорти, та інші засоби перевезення та пересування поранених, польові лазарети, склади, одним словом, всі заклади, які носять цю велику емблему, з якоюсь дикою жорстокістю стали піддавати обстрілам та знищенню. Навіть працюючі під градом куль і артилерійських снарядів лікарі, сестри і санітари ретельно вибирались як спеціальна ціль вбивства. Таким чином, звичайне на війні зменшення в особовому персоналі організації Червоного Хреста від випадкових куль і поранень і від взяття в полон набуло розмірів катастрофічних» [18, с.27].

Всенародний підйом милосердя і співчуття до ближнього, що охопив російське суспільство, призвів до появи значної кількості бажаючих допомогти хворим та пораненим, особливо характерно було це для жінок. З початком військових дій багато світських дам поступали на курси сестер милосердя і, закінчивши їх, відправлялися на театр військових дій. Не звиклі до суворих умов, а тим більше до жахів військового часу, вони виявили неабияку мужність та стійкість. Деякі з дівчат стали кавалерами солдатського Георгіївського Хреста. Правда, оскільки представникам «слабкої статі» «Георгія» не давали, часто нагороджені ним воювали під чоловічими прізвищами. Так, сестра милосердя З.Ф.Смірнова була удостоєна Георгіївським хрестом 4-го ступеня як унтер-офіцер Євген Макаров [10, с.94].

Донька К.І. Хечіпова, моряка з Батуму, вийшовши заміж за лікаря В.Б.Цебржинського, переїхала з ним до Петербургу. Там вона закінчила акушерські курси і незабаром із родиною переїхала до міста Холм (місця служби чоловіка). Вона мала вже двох синів, коли розпочалась війна. Чоловік пішов на фронт, брав участь у бойових діях і незабаром потрапив у полон. Є.К.Цебржинська відвезла синів до батька, перевдягалась у чоловічий одяг і під прізвищем Цетнерського з'явилася до однієї з маршових команд. Її зарахували фельдшером до 186-го Асландузького піхотного полку, з яким вона пройшла шлях від Любліна до Ченстохова [10, с.94].

Стійко переносючи всі труднощі військового життя Є.К. Цебржинська, була поранена 4 листопада 1914 р., надаючи допомогу пораненому командирові роти. Пересилуючи біль, вона спочатку витягнула його з поля бою, а вже по тім сама звернулась по допомогу. Лише при перев'язці у передовому загоні Червоного хреста виявилось, що фельдшер є жінкою. За мужність та врятування життя командира «фельдшера Цетнерського» було нагороджено Георгіївським хрестом 4-го ступеня. Після одужання Є.К. Цебржинська вже як фельдшерлиця продовжувала службу у 3-му Кавказькому передовому загоні РТЧХ [10, с.94-95].

За самовіддану допомогу пораненим орденом св. Георгія 4-го ступеня була нагороджена сестра милосердя Хрестовоздвиженської общини А.Є.Гіренкова, а також сестра милосердя Р.М.Іванова, яка зупинила відступ солдатів та повела їх в атаку [10, с.95].

Важку роботу сестер милосердя виконували донька товариша Морського міністра, яка працювала в Миколаївському морському госпіталі в Петрограді, сестрою милосердя працювала на фронті також і донька голови Ради міністрів. У цьому ж званні опинилась Олександра Львівна Толстая. У перші місяці війни на театр воєнних дій відбув письменник О. Купрін зі своєю дружиною – сестрою милосердя. В одному із київських госпіталів сестрою милосердя працювала Велика княгиня Ольга Олександрівна. За свою самовіддану працю вона була

нагороджена двома Георгіївськими хрестами [26, с.57].

Служіння сестер милосердя часто було пов'язане із небезпекою для життя і випадки загибелі останніх не були поодинокими. Була пораненою і померла, виконуючи свій обов'язок, Ольга Шишмарьова. Загинула від бомби, кинutoї з ворожого аероплану, дев'ятнадцятирічна Віра Семенова. Вісімнадцятирічну Любов Васильєву було вбито на Австрійському фронті. Донька генерал-майора Панаєва померла на передових позиціях Пруського фронту [26, с.57]. Трагічно обірвалося життя графині Катерини Миколаївни Ігнат'євої, яка служила старшою сестрою у воєнно-санітарній організації Великої княгині Марії Павлівни. Вона померла 16 листопада 1914 р. у Варшаві, заразившись правцем. Газети писали, що в якості сестри милосердя вона брала участь «майже в усіх війнах останніх років та мала усі бойові відзнаки до перших ступенів включно» [1, с.46]. Траплялись випадки, коли сестри ладні були добровільно віддати своє життя заради справи милосердя. Так, під час боїв Кавказької армії під Сарикамишем у січні 1915 р., коли турками був захоплений санітарний поїзд і почалася різанина поранених, одна із сестер милосердя (ім

'я її, на жаль, невідоме), благала застрелити її, а не лікарів, так як діяльність останніх приносить більше користі у справі порятунку поранених і хворих [28, арк. 23].

Лише до 1 листопада 1915 р. на різних фронтах війни 8 сестер померло від інфекційних захворювань, 4 загинуло в результаті нещасних випадків, 5 було вбито, а 12 покінчили життя самогубством [26, с.58].

Віддаючи належне героїчному та самовідданому служінню російських жінок уповноважений Південного району Російського Червоного Хреста М.П.Урусов писав: «Здавна властиве чутливій російській жінці співчуття, що спонукає її у хвилини народного лихоліття віддавати себе беззавітному служінню потребуючим допомоги братам, виявилось у теперішню війну особливою силою» [10, с.95].

Багато студентів, випускників медичних факультетів університетів, молодих лікарів виказали бажання служити благородній справі.

У лазареті Казенної палати міста Саратов деякий час працював Михайло Булгаков, тоді студент медичного факультету Київського університету, а згодом відомий письменник, автор романів «Майстер і Маргарита», «Біла гвардія», «Театральний роман». Разом з дружиною Тетяною Миколаївною він приїхав до Саратова на літні канікули. Тут його і застала війна. Булгаков не перебував в штаті персоналу лазарету, але багато і безкорисливо допомагав доглядати за пораненими, чергував у палатах і т. д. Але восени почалися заняття в університеті, і Булгаков повертається до Києва [14, с.27].

Через два роки прізвище великого письменника знову зустрічається у документах. 4 квітня 1916 року він подавши прохання на ім'я завідуючого РТЧХ при арміях Південно - Західного фронту, у якому просить дати йому місце лікаря в одному з медичних закладів Червоного Хреста [29, арк. 1]. Прохання Булгакова М. було задоволене, і 6 квітня він призначається молодшим лікарем передового загону № 60/3, розташованого у місті Кам'янець-Подільському [29, арк. 3]. Пізніше його дружина згадувала про ті часи: «Коли склали іспити, ціле свято було! Потім потрібно було кудись влаштуватися. Він пішов в Червоний Хрест, щоб його направили в який-небудь київський госпіталь, але йому дали направлення до Кам'янець-Подільського. Він поїхав, і через тиждень я отримала телеграму: «Приїжджай до Кам'янця - Подільського». Він мене зустрів (у військовій формі, тоді називали «зауряд - лікарі») і привіз до якогось саду. Маленький такий будиночок, і прекрасні троянди ростуть. Михайло влаштував мене в госпіталь працювати. Там дуже багато гангренозних хворих було, і він увесь час ноги пиляв. Ампутував. А я ці ноги тримала» [22].

Через два місяці Булгаков переводиться в Самарський госпіталь на ту ж посаду і продовжує її займати аж до 13 вересня 1916 року. У цей день він подає рапорт з проханням звільнити його від служби в Червоному Хресті у зв'язку з призовом на військову службу (Булгаков був ратником ополчення II-го розряду) [29, арк. 4, 19].

Проблеми соціальної реабілітації з усією гостротою повстали одразу ж після початку війни, і саме РТЧХ та інші санітарні організації вказали шляхи їх можливого розв'язання. На приватні пожертвування в імперії відкривалися чисельні патронати і притулки.

Досить характерним у цьому плані виявився приклад Петергофського патронату- притулку для воїнів-калік Північного району, відкритого при сприянні РТЧХ 1 травня 1915 року [13, с.95].

Засновник патронату граф В.О.Дмитрієв – Мамонов писав, що для засновників патронату було головним завданням «...навчати ремеслу таких скалічених солдат, які внаслідок свого поранення втратили можливість здобувати собі засоби до життя тією професією або тим ремеслом, яким вони володіли до призову на військову службу...» [13, с.95].

Патронат розташувався у Петергофі, в особняку, наданому В.О.Дмитрієвим - Мамоновим. Відкриття і обладнання патронату, за винятком вартості дому, обійшлося більше ніж у 100 тис. крб. і включало пристосування приміщень для потреб солдат-інвалідів, створення школи садівництва і городництва, фуражної, кравецької, кушнірної і шевської майстерень. Приймаючи 50-55 чоловік, патронат мав невеликий штат, який складався із начальника - полковника О.М. Корнаєва, двох його помічників, лікаря лазарету з фельдшером і 5 сестер милосердя, вчителя занять у школі писемності, ведення бібліотеки і садівника з двома інструкторами для нагляду за школою садівництва і городництва [13, с.95].

Від 1 травня 1915 року до 2 травня 1917 року було навчено шевській справі 350 чоловік, кравецькій та кушнірській - 50 чоловік, огородництву та садівництву, а також влаштовано на роботу садівниками, кур'єрами та сторожами - 87 чоловік [13, с.95].

Досить успішна була діяльність приватних жертвувачів у зв'язку з забезпеченням солдат передових позицій всім необхідним. У жовтні 1914 року з приватної ініціативи і під протегуванням РТЧХ був заснований особий комітет під головуванням помічника московського градоначальника дійсного статського радника К.К.Заккіта [17, с.26].

Завданням комітету було забезпечення тютюном, сірниками, цигарками та іншими речами солдат на передовій. За півроку (вересень 1914-квітень 1915 р.) комітетом було одержано пожертвувань на суму 70136 крб. 95 коп. Більша частина їх була витрачена на доставку цигарок і тютюну на передову [17, с.26; 25].

Допомога Російському Червоному Хресту носила не тільки загальностановой, а і загальновіковий характер. У серпні 1914 року ГУ РТЧХ доручило комітету Московського Складу надзвичайно важливе і разом з тим нелегке завдання - обладнати по можливості якнайшвидше три польових склади: Варшавський, Вітебський і Київський. Особливі труднощі у цій справі були пов'язані із забезпеченням складів перев'язувальними засобами і перед усім бинтами, яких тільки на перший час потрібно було більше 2 млн. штук. Між цим, у Московському складі не було бинторізної майстерні, а потрібних для цієї справи машин на ринку знайти було не можливо, так як вони виписувалися безпосередньо з Німеччини. Дві великі московські фірми, які заявили про готовність взяти замовлення на виготовлення бинтів, могли дати тільки 10 тис. штук на добу [15, с.ІІІ].

При обставинах, що склалися, товариш голови Комітету Московського Складу С.Пучков просив доручити йому організувати виготовлення бинтів за допомогою безкоштовної добровільної праці, зробивши заяву на засіданні Комітету, що «московські бджілки» без німецьких машин зуміють заготовити в потрібній кількості перев'язочний матеріал для діючої армії. Одержавши згоду Комітету, С.Пучков негайно через пресу звернувся з закликом до широких кіл московської громадськості з проханням допомогти у виконанні цієї важливої справи. Заклик знайшов відгук, і перша майстерня, що отримала назву «Бджілка», розпочала свою діяльність 21 серпня 1914 року. 1-го жовтня 1914 р. почала працювати «2-га Бджілка» [15, с. IV - V].

Л.О.Лідановою – Тушиною була організована «Дитяча Бджілка», у якій працювали виключно діти міських початкових шкіл. «Я не помилюсь, - писала згодом засновниця «Бджілки», - якщо скажу, що в цій запопадливості дівчата грали головну роль, звичайно, усвідомлення, що вони працюють для поранених. У іншій «крихітці» (у нас працювали і в 8-м і 9 років, і до 12-ти) рученята навіть почервоніють від натуги, але спробуйте їй запропонувати відпочити - нізащо, навпаки ще більше почне гарячкувати, щоб довести вам, що вона аж ніяк не втомилася. Крилата звістка про нашу організацію перелетіла якимось чином в інші училища, стали приходити, проситися звідти і незабаром у нас вже працювали із трьох міських шкіл. ... з'явилися навіть декілька гімназисточок в охайних формених сукнях. Але ворожнечі не було ніякої, усіх згуртувала робота на велику добру справу» [15, с.27-28].

Діяльність «Бджілок» незабаром привернула загальну увагу і довіру, і до них стали надходити пожертвування грошима і речами на потреби майстерень, для поранених, а також подарунки для відправки в діючу армію. Але діяльність «Бджілок» не обмежувалася тільки виготовленням перев'язочного матеріалу. У червні 1915 р. Верховний начальник санітарної і

евакуаційної частини принц О.П.Ольденбургський звернувся до головно уповноваженого Червоного Хреста Внутрішнього району імперії О.Д.Самаріна з пропозицією організувати у Москві виготовлення респіраторів проти отруйних газів. За розпорядженням останнього організація цієї справи була доручена «Бджілкам». Незабаром ця справа роз-рослась до таких масштабів, що навіть великі приміщення «Бджілок» не змогли вмістити всіх бажаючих. З цієї причини майстерня по виробництву респіраторів під назвою «Бджілка-3-а» була виділена і переведена в Константинівський Межовий інститут [16, с.V - VI].

Упродовж першого року своєї діяльності «Бджілки» виготовили 13 млн. 720 тис. бинтів, біля 5 млн. марльових серветок і 1,5 млн. марльових подушечок. Їх праця дала велике збереження в коштах, так необхідних Червоному Хресту для інших потреб; але більш важливим було те, що «Бджілки» зберегли життя багатьох солдат та офіцерів діючої армії [15, с.VIII].

Іноді допомога пораненим набувала досить оригінального характеру. Так, газета «Русский инвалид» від 17 вересня 1914 року сповістила про такий факт. Деякі жертвувателі, турбуючись про дозвілля поранених солдатів та офіцерів, розсилали у міські госпіталі квитки на оперні та театральні вистави. Цим справа не обмежувалась. Для доставки запрошених у театр і назад цими ж жертвувателями надавалися спеціальні карети та автомобілі [24].

Значний внесок у справу милосердя внесли особи імператорської родини. Довгий час вважалося, що у дореволюційній Росії співчувати ближньому могли лише представники «пригнічених класів». Про царську сім'ю було заведено взагалі не говорити нічого доброго. Однак її члени не залишилися байдужими до благородної справи допомоги пораненим і хворим.

Імператор Микола II протегував Товариству допомоги постраждалим на війні солдатам та їх сім'ям. За весь час війни царська сім'я витратила на добродійність 20 млн. фунтів стерлінгів власних засобів, що зберігалися в Лондонському банку. Практично усі представники родини Романових очолили благодійні організації військового часу : Комітет з надання допомоги сім'ям осіб, що призвані на військову службу - сестра імператриці велика княгиня Єлизавета Федорівна; Комітет з надання тимчасової допомоги потерпілим від військових лих - велика княжна Тетяна Миколаївна; Комітет з постачання одягом солдатів, що відправляються з лікувальних установ на батьківщину - велика княгиня Марія Павлівна [2, с.200].

Особливо показовим є приклад діяльності дружини Миколи II - Олександри Федорівни. Вже з початком військових дій Німеччини проти Росії імператриця вирішила відкрити у Зимньому палаці склад для збору пожертвувань на користь поранених і хворих воїнів діючої армії. Тільки за 1914 рік в розпорядження складу імператриці надійшло пожертвувань на суму більше ніж 2,5 млн. крб. [21].

На початку своєї діяльності склад надсилав білизну, перев'язочні засоби, ліки і т.д. у польові склади Червоного Хреста. Але через деякий час Олександрою Федорівною були організовані власні польові склади (рухомі), - які повинні були забезпечувати усім необхідним лазарети і військові частини, розташовані поблизу передових позицій. Крім того, білизною та перев'язувальними засобами забезпечувалися військово-санітарні поїзди Олексія Миколайовича і великої княжни Марії Миколаївни [21].

Догляд за хворими став основним заняттям імператриці. Величезний Єкатерининський палац у Царському Селі був перетворений на військовий госпіталь, а у кінці 1914 р. під її протегуванням тільки в одному Петрограді функціонувало 45 госпіталів [16, с.281]. Ця діяльність, хоча і в меншому масштабі, не була чимось незвичайним. Багато дружин знатних сановників опікували лазарети і санітарні поїзди. Але лише небагато з них наслідували приклад імператриці, яка власною персоною доглядала за хворими та пораненими.

Так, у серпні 1914 р. Олександра Федорівна та дві її старші дочки, великі княжни Ольга і Тетяна вступили до Царськосільської общини Червоного Хреста для отримання звання сестри милосердя. Після курсу навчання, 12 листопада того ж року у засіданні Головного управління Червоного Хреста голова, гофмейстер О.О. Ільїн, повідомив, що імператриця та великі княжни витримали іспити і можуть працювати сестрами у медичних закладах імперії. За даними російської преси, Олександра Федорівна відповіла наступною телеграмою: «Дочки і я щиро вдячні головному управлінню Червоного Хреста за висловлені почуття. Раді бути сестрами милосердя і працювати для полегшення страждань наших дорогих героїв. Олександра» [8, с.63].

Наступного дня в общині відбувся випуск сестер милосердя, які закінчили короткостроковий курс. Перед випуском в церкві общини відбулося урочисте молебствування, куди

прибула також і Олександра Федорівна з дочками. Після його закінчення російська імператриця та великі княжни отримали свідоцтва про закінчення курсу по догляду за пораненими [8, с.65].

Багато років пізніше фрейліна і близька подруга імператриці Ганна Вирубова згадувала: «Щоб краще керувати діяльністю лазаретів, імператриця вирішила особисто пройти курс сестер милосердя військового часу з двома Великими княжнами і зі мною. Викладачкою Государиня обрала княжну Гедройц, жінку-хірурга, завідувачу Двірцевим госпіталем. Дві години на день займалися з нею, а для практики вступили рядовими хірургічними сестрами у лазарет при Двірцевому госпіталі, і зараз же приступили до роботи – перев'язкам, часто важко поранених. Стоячи за хірургом, імператриця, як кожна операційна сестра, подавала стерилізовані інструменти, вату, бинти, виносила ампутовані ноги і руки, перев'язувала гангренозні рани, не гребуючи нічим і стійко виносячи запахи і жахливі картини військового госпіталю під час війни. Пояснюю собі тим, що вона була природженою сестрою милосердя» [3, с.148].

Висновки. Природно, що згадані приклади не в змозі з усією повнотою передати картину народної допомоги. Можна лише відзначити, що за роки війни соціальна база РГЧХ значно збільшилася. І справа тут не тільки у рості офіційних членів Товариства (хоча і тут цифри досить показові: в 1915 р. налічувалося 29865 членів проти 21804 чоловік у 1914 році) [18, с.207; 19, с.233]. Важливо те, що діяльність Російського Червоного Хреста викликала всенародну підтримку. Пояснювалося це не тільки «вибухом» патріотизму (особливо на початку війни), але і тим, що санітарна справа була єдиною, до якої допускалися громадські сили та ініціатива. Підтримка ця була двох видів: 1) «участь грошима», коли державні установи або окремі особи утримували за власний рахунок медичні заклади РГЧХ; 2) «підтримка справою» проявилася у значній кількості добровольців, що записувалися на курси сестер милосердя, санітарів, фельдшерів і після їх закінчення допомагали хворим та пораненим воїнам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрюкова С.Б. Сестра милосердя графиня Екатерина Игнатъева /С.Б.Андрюкова // Медицинская сестра. – 2012. - № 3. – С.43-46.
2. Белова И.Б. Первая мировая война и российская провинция. 1914 - февраль 1917 г. / И.Б. Белова; под ред. Г.А. Бордюгова. - М.: АИРО-XXI, 2011. - 288 с. + 24 с. илл.
3. Вырубова А.А. Фрейлина Ее Величества. "Дневник" и воспоминания Анны Вырубовой / А.А. Вырубова. - М.: Советский писатель, 1990.-270с.
4. Грицаева А.Н. Благотворительность в России в годы Первой мировой войны (1914 – февраль 1917 г.): опыт помощи пострадавшим от военных действий: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. истор. наук: 07.00.02 «Отечественная история»/ А.Н.Грицаева; Московский педагогический государственный университет. - М., 2008. – 24 с.
5. Данилов Ю.Н. На пути к крушению /Ю.Н.Данилов //Военно-исторический журнал. - 1991. -№10. – С.66-84.
6. Донік О.М. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни /О.М.Донік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. - № 9. – С.61-86.
7. Донік О.М. Родина Терещенків в історії доброчинності. – К.6 Ін-т історії України НАН України, 2004. – 314 с.
8. Ерошенко А.П., Черкасов А.А. Россия в Первой мировой войне (1914- 1918 гг.): военно-санитарная деятельность Российского общества Красного Креста / А.П.Ерошенко, А.А.Черкасова // История и историки в контексте времени. - 2010. – Вып.7. – С.60-72.
9. Загребельна Н.І. Громадські гуманітарні організації в Україні у роки Першої світової війни.: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2004. – 20 с.
10. Иванова Ю.Н. Прекраснейшие из храбрых / Ю.Н.Иванова // Военно-исторический журнал. – 1994. - № 3. – С.93-96.
11. Краткий отчет главноуполномоченного Северного района Российского Общества Красного Креста. С начала войны по 19 июля 1915 года. - Петроград: Типография Главного Управления уделов, 1916.-205с.

12. Курлов П.Г. Гибель императорской России / П.Г.Курлов. – М.: Современник, 1992.
13. Литвин А.А. Петергофский патронат для увечных солдат /А.А.Литвин //Военно-исторический журнал. -1991. -№1. – С.95.
14. Максимов Е. К., Тотфалушин В. П. Саратовское Поволжье в годы Первой мировой войны: Учеб. пособ. к курсу «История Саратовского Поволжья»/ Е.К.Максимов, В.П.Тотфалушин. - Саратов: Научная книга, 2007. – 124 с.
15. Мастерские Московского склада Красного Креста "Пчелки". – М.: Городская Типография,1915.- VII с. + 31 с.
16. Мэсси Р. Николай и Александра / Р.Мэсси.–М.: Интерпрокс, 1990.- 447 с.
17. На табак солдату. – М.: Типография М.И.Смирнова, б/г. – 27 с.
18. Отчет Российского Общества Красного Креста, состоящего под высочайшим покровительством ее императорского величества государыни императрицы Марии Федоровны, за 1914 год. Часть II. Общий обзор деятельности Общества. – Петроград: Государственная типография, 1915.-298с.
19. Отчет Российского Общества Красного Креста, состоящего под высочайшим покровительством ее императорского величества государыни императрицы Марии Федоровны, за 1915 год. Часть II. Общий обзор деятельности Общества. – Петроград: Государственная Типография, 1916. - 286с.
20. Полякова Л.Г. Периодическая печать как средство изучения деятельности тыла в годы Первой мировой войны (на примере Черноморской губернии) / Л.Г.Полякова // Былые годы. - 2012. - № 3 (25) – С.42-51.
21. Правительственный вестник – 5 мая. 1916.
22. Рогозовская Т. «Дело врача Булгакова Михаила Афанасьевича». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gazeta.zn.ua/.../delo_vracha_bulgakova_mihaila_afanasievicha.html.
23. Російський державний військово-історичний архів (далі - РДВІА). - Ф. 12651. – Оп.1. – Спр.1148.
24. Русский инвалид. – 17 сентября 1914.
25. Русское слово. – 10 (23) октября 1914.
26. Тітовська Ж.В. Російські жінки-добровольці на фронтах Першої світової війни (1914-1917 рр.) / Ж.В.Тітовська // Вісник Луганського Національного Університету імені Тараса Шевченка. – 2011. - №11 (222). – Ч.1. – Історичні науки. – С.52-60.
27. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІА України у Києві). – Ф.719. – Оп.1. – Спр.2.
28. ЦДІА України у Києві. – Ф.719. – Оп.1.– Спр.67.
29. ЦДІА України у Києві. – Ф.719. – Оп.2. – Спр.1169.
30. ЦДІА України у Києві. – Ф.719. – Оп.4 – Спр.4.